

Bledolična vsiljivka z Vzhoda:
kolera v severozahodni Istri
(1830–1890)

Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severozahodni Istri (1830–1890)

Urška Bratož

KOPER 2017

**Urška Bratož: Bledolična vsiljivka z Vzhoda: kolera v severozahodni Istri
(1830–1890)**

Tehnična urednica: Alenka Obid

Recenzenti: dr. Katarina Keber, dr. Andrej Studen, dr. Zvonka Zupanič Slavec

Lektura: Polona Šergon

Tipične strani: Mateja Oblak

Stavek: Alenka Obid

Naslovnica: Alenka Obid, Dean Šopič

Slika na naslovnici: Meli, Domenico: *Risultamenti degli studii fatti a Parigi
sul Cholera - morbus per ordine di sua Santità Papa Gregorio XVI.* Rim,
Stamperia Camerali, 1833

Izdajatelj: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Založba Annales ZRS
Koper

Za izdajatelja: Rado Pišot

Tisk: Grafika 3000 d.o.o.

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora: Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike
Slovenije

.....
CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

616.932-036.22(497.472)"18"

616.932-036.22(450.361)"18"

BRATOŽ, Urška, 1982-

Bledolična vsiljivka z Vzhoda : kolera v severozahodni Istri (1830-1890) / Urška Bratož.
- Koper : Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, 2017

ISBN 978-961-6964-91-3

293142528

Vsebina

Predgovor | 9

Uvod | 11

Kolera skozi historiografski pogled | 13

 Zgodovinarji in pisanje o epidemičnih boleznih | 13

 Izhodišča za raziskovanje pojavljanja kolere v Istri | 18

 Nekaj besed o metodah in raziskovalnem gradivu | 25

Prvi stiki s kolero: 1831–1837 | 29

 Kaj *kolera* pomeni?: O etimoloških dilemah | 33

 Razlage o izvorih bolezni v začetku 19. stoletja | 36

 Istrsko okrožje in Trst v 30. letih 19. stoletja | 39

 Zlovešče miazme | 43

 Različni sloji, različne izkušnje: (ne)enakost med epidemijo | 50

 Slavljenje življenja in strah pred smrtjo | 54

Epidemija v letu 1849 | 59

- Ravnanje po zgledu prve epidemije | 60
- Kontagioznost da ali ne? | 61
- Čezmernost, pijančevanje in nemorala kot dispozicije za kolero | 65
- Mesto Trst | 68
- Poklicni profil bolnikov s kolero: primer Trsta med izbranimi epidemijami | 74
- Koprski okraj | 80
- Nepravilnosti in težave v zdravstveni oskrbi | 84
- Figura zdravnika v javnem zdravstvu 19. stoletja | 87
- Podeželani pred grozljivim obličjem kolere | 92
- Vsakdo je za svoje zdravje odgovoren sam | 95
- Vraže in ljudsko zdravilstvo 'ovirajo' izvajanje ukrepov | 97
- Religioznost med kolero | 102
- Dobrodelnost in filantropski čut | 108

Huda epidemija leta 1855 | 119

- V Trstu | 119
- V Kopru | 122
- Vpogled v mestno tkivo Kopra: družbeno-demografski vidiki najrazsežnejše epidemije | 125
 - Nekaj opomb k biološkodemografskim vidikom epidemije | 127
 - Kolera in poklicne skupine | 138
- Iz mest na podeželje | 144
- Nesnažnost je poglavitni vzrok bolezn: naraščajoči pomen čistoče | 147

Pandemični val 1865–1867 | 155

- Zapore, kordoni, kontumaci in gospodarstvo | 156
- Črnogorski (in drugi) imigranti: grožnja od zunaj? | 159
- 'Škodljivo' sadje in nadzor živil | 166
- Vojaški premiki in druge poti kolere 1866. leta | 168

Sistem zdravstvene oskrbe, pravila in njihove kršitve	172
Med epidemijo je treba razdeliti naloge	173
Čistoča ulic, perila in izdatki med epidemijo	176
Kolera in podeželje leta 1873	183
Gospodarske vezi mesto–podeželje in poti okužbe	183
Lakota in revščina kot spremljevalki epidemij	187
Premiki v zdravstveni zakonodaji	189
Kolera na podeželju koprskega okraja	191
Stanje na podeželju in odzivnost (mestnih) oblasti	194
Vloga duhovnikov znotraj vaških skupnosti v času kolere	196
Zadnji udarec: leto 1886	203
Stanje v Izoli in Kopru	204
Pristaniški Trst	211
Lazareti v vlogi zamejevalcev okužbe	213
Nastop 'bakteriološke ere'	218
Morska voda in mikrobi	227
Telesna higiena v drugi polovici 19. stoletja	229
Prostorska higiena	232
Organizacija zdravstvene oskrbe leta 1886	236
Kruha že, a brez iger: prepoved 'nemoralnih' veselic	241
Temnejše plati zdravstvenih ukrepov	244
Nezaupljivosti, dvomi in upiranje se nadaljujejo	244
Strašljivi vozovi, prisilna hospitalizacija in spremenjeni pogrebni obredi	246
Okoličani se oglašajo: zapostavljenost podeželja	254
Perice	256
Pred zaključkom: kolera kot metafora in simbol	263
Sklep	267

Povzetek | 273

Summary | 277

Bibliografija | 281

Priloge | 307

Stvarno in imensko kazalo | 313

Recenzije znanstvene monografije | 319

Predgovor

Pričujoče delo ni nastalo iz velikih ambicij. Pravzaprav je bilo prepuščeno toku raziskovanja in govorici virov, ki so bili najdeni, izbrani in obdelani zato, da bi bila podana zgodba o srečanju neke družbe s hudo izkušnjo epidemične bolezni, ki je sprožila različne, predvsem pa človeške odzive. Že res, da so bili ti odzivi v veliki meri odvisni od socialnih, stanovskih, moralnih, tudi etničnih vzgibov, a vendarle so jasno pričali o tem, kako univerzalno je človeško doživljanje hudih kriz, kakršna je bila tudi *kolera*, imenovana kar 'kuga 19. stoletja'.

O tem, kako je kolera vstopila v življenja ljudi severozahodne Istre s Trstom, so pričali številni glasovi; od formalne korespondence deželnih in lokalnih oblasti do zapiskov in evidenc zdravnikov, od časopisnega poročanja do osebnih spominov, od priročnikov in poljudnega tiska do sofisticiranih znanstvenih razprav. Veliko glasov je že tedaj tudi utihnilo in za njimi se je žal izgubila vsaka sled. A vendarle se je prostor Primorja izkazal za pravi laboratorij, ki je bil nekako poseben, zlasti zato, ker se je tukaj širjenje kolere v naših deželah začinjalo, obenem pa je bil krvni davek epidemij tu posebej velik. Seveda številke niso bile prioritetni cilj tega dela, čeprav je njihova povednost ključna za razumevanje razsežnosti posledic nalezljivih bolezni, ki je ljudem v 'razvitem' svetu danes nekoliko tuja.

Pa vendar, kako zelo aktualna je obravnavana problematika še celo danes, kažejo zaskrbljujoči podatki iz nekaterih delov sveta, kjer kolera še zdaleč ni re-

kla zadnje besede – na primer leta 2008 v Zimbabveju, leta 2010 na Haitiju ali že samo v zadnjih dveh letih na območju Sudana, Somalije, Čada ali Jemna. Njena lekcija pa ostaja podobna tisti v 19. stoletju: še vedno je najbolje preprečevati.

Odzivanje skupnosti v primeru nalezljivih bolezni je sicer, tudi v preteklosti, pomenilo ukrepe na več ravneh. Prva je bila preprečitev vdora bolezni, druga zaježitev nastalega, a omejenega bolezenskega žarišča (prvih primerov okužbe), zadnja pa ukrepanje ob izbruhu epidemije. V monografiji so bile obravnavane vse tri ravni ukrepov, vendar pa je bil institucionalni vidik te zdravstvene problematike dopolnjen tudi s poskusom orisa z zdravjem in boleznijo povezanih percepcij in mentalitet, ki so obstajale zunaj tega okvira, med ljudmi.

Raziskava, ki je nastajala v času doktorskega študija med letoma 2005 in 2010, je bila kasneje še nekoliko predelana in dopolnjena, seveda tudi ob pomoči živahnjšega izdajateljstva na področju socialne zgodovine, kar je prineslo več novih študij, ki vsakdanje življenje v preteklosti osvetljujejo z dobrodošlo pestrostjo gledišč. Seveda pa so k njeni končni obliki prispevali mnogi; moje zahvale gredo zato vsaj recenzentom dr. Katarini Keber, prof. dr. Zvonki Zupanič Slavec inizr. prof. dr. Andreju Studnu ter njihovim dragocenim komentarjem, profesorjem podiplomskega študija, ki so pomagali širiti obzorja in odpirati širino pogleda – med njimi zlasti mentorju dr. Darku Darovcu, dr. Claudiu Povolu, dr. Furiu Biancu, dr. Marcu Breschiju, dr. Donatelli Cozzi in dr. Marti Verginella. Hkrati sem hvaležna sedanjim in nekdanjim sodelavcem na Inštitutu za zgodovinske študije ZRS Koper, zlasti dr. Dragici Čeč, ter seveda predstojniku prof. dr. Egonu Pelikanu tako za koristne sugestije kot za spodbude pri izdaji tega dela. Seznam bi bil predolg, če bi želela izraziti zahvalo tudi vsem knjižničarjem in knjižničarkam ter arhivistom in arhivistkam, ki so mi omogočili in olajšali vpogled v gradivo. Dodam naj le še iskreno hvaležnost družini – možu in staršem, za vso potrpežljivost, razumevanje in podporo, brez katerih bi bilo vse veliko težje.

Urška Bratož

Uvod

Nalezljive bolezni, ki so bile v preteklosti skorajda stalnica v življenju (tudi istrskega) prebivalstva, so – čeprav so se razlikovale glede na prenos okužbe in smrtonosnost – igrale ključno vlogo v marsikaterem človeškem boju med življenjem in smrtjo tudi v 19. stoletju. Množične bolezni, ki v strnjenem časovnem obdobju ne prizadenejo le posameznikov, temveč večje število ljudi, tudi skupnosti kot celovite entitete, so za zgodovinarje vsekakor intriganten pojav. Ta njihov kolektivni značaj na eni in individualne pripovedi, ki govorijo o bolečinah, strahu, obupu in smrti na drugi strani, omogočajo pisanje zgodovine tudi v širšem smislu, saj zgodbe, ki pripovedujejo o človekovih stikih z boleznimi, posredno govorijo tudi o skupnostih, ki so jih izkusile.

Primer nalezljive in hitro razširjajoče se bolezni, ki zlahka preide v epidemijo ali celo pandemijo, je tudi bakterijska črevesna bolezen, kolera. Ta v 19. stoletju seveda ni bila edina množična morilka; pridruževala se je kopicami drugih bolezenskih nadlog (tuberkulozi, kozam, škrlatinki, ošpicam, tifusu, grizi ter tudi glistavosti, helmintiazi, gastroenteritisu ...), med katerimi so bile mnoge v večini primerov usodne, čeprav jih je danes (nekatero celo z lahkoto) mogoče pozdraviti in obvladati. Prav gotovo pa je bila kolera v določenem obdobju najsilovitejša, najbolj nepredvidljiva in neusmiljena ter posledično najbolj prisotna v spektru družbenih diskurzov, ki pričajo o njenem silovitem emocionalnem učinku na

množice ter seveda o kopici posledic, ki jih je prinesla na družbeno-kulturni ravni. »Še imamo kozé, škarlatico itd. – ali pa trepečemo pred njimi kakor pred kolero? Veste, da ne,« je nekoč zapisal Janez Bleiweis, ko je razmišljal o 'usodi' nalezljivih bolezní. »In tako bo tudi čez nekoliko let s kolero, da se ne bo govorilo več od nje, kakor dandenašnji govorimo od osepnic, griže itd.« (Bleiweis, 1865, 256). Njegovim besedam lahko pritrdimo; v sodobnem času kolera v našem prostoru zares ni več osrednja skrb na področju javnega zdravja, ampak so jo, tako kot tudi kugo, ki je pred njo strašila več stoletij, zamenjale druge hude bolezni. A v 19. stoletju temu ni bilo tako; kolera je namreč obvladovala velik del Evrope.

Pričujoča monografija se sicer posveča epidemijam kolere na lokalni ravni, v severozahodnih istrskih mestih in Trstu z okolico, in sicer jih opazuje na vsaj treh ravneh: z zornega kota historične demografije, socialne zgodovine in zgodovine medicine. V spekter epidemij te črevesne bolezni so zajete tiste, ki so se pojavljale v časovnem raztegu od 30. pa tja do 80. let 19. stoletja (natančneje, je bilo to v letih 1836 in 1837, 1849, 1855, 1866, 1873 in 1886).

Dodati gre, da si severozahodna Istra in Primorje nasploh z vidika pojavljanja kolere zaslužita posebno pozornost, saj je bilo skoraj med vsako od preučevanih epidemij to območje (tedaj je sodilo pod avstrijsko monarhijo) z epidemiološkega vidika izjemno ogroženo zaradi živahnega, zlasti pomorskega prometnega pretoka, vezanega na bližnji Trst, bodisi je lega tega območja narekovala smeri vojaških premikov, ki so bili ravno tako ena ključnih poti okužbe. Avstrijsko primorje¹ se je tako vsakič znova prelevilo v bolezensko žarišče, ki je ogrožalo sosednje in bližnje dežele, potem ko je kolera (najpogosteje iz Benetk ali bolj oddaljenih trgovskih destinacij, zlasti Egipta) dospela v ta del habsburške monarhije.

Njena prisotnost je pustila veliko sledi tudi v zgodovinskem gradivu, seveda pa je veliko pričevanj ostalo nezabeleženih in izgubljenih. Kljub temu je vsaj eno različico zgodbe o prisotnosti kolere v Istri mogoče oblikovati na podlagi dostopnih virov, obenem pa kolera služi kot primer za preučevanje širših družbenih dimenzij epidemij nalezljivih bolezní v pripadajočem zgodovinskem kontekstu. Razprava poskuša heterogene istrske izkušnje s kolero zajeti kar najceloviteje, a ob prisotnosti zavedanja, da gre vendarle za celo množico pogledov in (politično, gospodarsko, socialno, okoljsko, stanovsko, celo etnično idr. pogojenih) odzivov na ta del preteklosti, ki pa se med seboj lahko zelo razlikujejo.

1 V mislih imamo Avstrijsko primorje (*Österreichisches Küstenland*, italijansko *Litorale Austriaco*) kot deželo, ki je znotraj Avstrijskega cesarstva in kasneje Avstro-Ogrske obstajala od leta 1813 do njenega razpada.